

УДК 94 (477. 282.247.32) «1943»

Леонід Чирка

БИТВА ЗА ДНІПРО: ТРИУМФ ЧИ ТРАГЕДІЯ? (АНАЛІЗ РАДЯНСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ МЕМУАРІВ І ДОКУМЕНТІВ)

У статті зроблено спробу розкрити особливості боїв за Дніпро восени 1943 р. Головний акцент зроблено на співставленні мемуарів радянських і німецьких генералів. Проаналізувавши мемуари Г. Жукова, К. Москаленка, К. Рокосовського, Ф. Меллентіна, Е. Маништейна, Е. Рауса, автор прийшов висновку, що характерною особливістю спогадів є їх суб'єктивність, оскільки, зосередивши увагу на перемогах, генерали залишають поза увагою свої прорахунки.

Ключові слова: мемуари, Дніпро, радянські війська, командування, ворог.

Вивчення історичного минулого – досить складна справа, котра потребує клопіткої роботи по опрацюванню великої кількості доступних джерел. Понад 70 років відділяє нас від того часу, як закінчилася Друга світова війна. Незважаючи на значну кількість публікацій і монографій, науковий інтерес до теми війни не згасає.

Для дослідників подій війни особливе значення мають мемуари полководців, оскільки вони є спогадами безпосередніх учасників тих подій. Адже лише вищий командний склад володів у повній мірі інформацією про склад і розташування військ, озброєння і забезпечення армії. Незважаючи на таку обізнаність мемуаристів, їх спогади, на жаль, не завжди точні й об'єктивні. Інколи ці спогади нагадують сповідь, намагання виправдатися перед наступними поколіннями за свої прорахунки. Водночас слід розуміти, що внаслідок цензури автори часто свідомо замовчували або завуальовували незручні факти, внаслідок чого спотворювали історичні події.

Досліджуючи бої за Дніпро, мемуари неодноразово ставали об'єктом наукових досліджень. На особливу увагу заслуговують мемуари генералів ворожої армії, оскільки компаративний аналіз спогадів полководців ворогуючих сторін, дає змогу більш об'єктивно оцінити події історичного минулого. Хоча їх теж потрібно читати критично, адже варто пам'ятати, що це спогади переможених генералів, котрі намагалися не лише виправдати свою неспроможність перемогти у війні, а і «вибілити» німецькі війська. До головних причин своєї поразки вони відносять, як чисельну перевагу Червоної армії, так і несприятливі погодні умови. Водночас, головну увагу сконцентровано на найбільш успішних бойових операціях, оминаючи увагою свої прорахунки. Незважаючи на низку недоліків, мемуари залишаються важливим джерелом історичного минулого.

Метою статті є співставлення поглядів безпосередніх учасників на аналогічні події. Адже цілком закономірно, що кожна людина, будучи одночасно об'єктом і суб'єктом історичних процесів, споглядає ці процеси під різним кутом зору. Особливо чітко це простежується у спогадах полководців ворогуючих сторін. Їх мемуари – це певною мірою продовження боротьби, але не на «полі бою» а в площині белетристики.

Влітку 1943 р., після нищівної поразки німецьких військ на Курській дузі, радянські війська продовжили широкомасштабний наступ на всій території України. Ставка ставила вимогу – прорватися до Дніпра і, скориставшись розгубленістю ворога, захопити плацдарми на правому березі. Водночас, для Гітлера та його «сателітів», Дніпро залишався останньою надією змінити становище на свою користь. Отримавши поразку під Курськом, Гітлер вимагав від військових за будь-яку ціну утримати Дніпро. Виступаючи на зборах нацистської партії у Берліні, він самовпевнено заявляв: «Швидше Дніпро потече назад, ніж руські перетнуть його – цю могутню водну перешкоду в 700–800 м завширшки, правий берег якої являє собою ланцюг безперервних дотів – природну неприступну фортецю». У цих словах Гітлера є доля істини, адже правий берег Дніпра високий і крутий, порізаний балками і ярами. Радянське командування розуміло, що лише стрімкий наступ Червоної армії до Дніпра, унеможливить повне руйнування та пограбування Лівобережної України. Незважаючи на втому «від безперервних боїв, ... перебої в матеріально-технічному забезпеченні, ... всі ми від солдата до маршала, горіли бажанням швидше викинути ворога з нашої землі» [1, с. 601].

Зважаючи на це, 12 серпня 1943 р. ставкою вищого головного командування видано директиву № Ю165 «Про завдання по розвитку Білгородсько-Харківської і Донбаської операції», в котрій перед військами Воронежського і Степового фронтів ставилися стратегічні завдання. Так, перед Воронежським фронтом поставлено завдання: «Після розгрому харківського угруповання ворога і звільнення м. Харків, продовжити наступ в напрямку Полтава, Кременчук... В подальшому розвинути наступ до р. Дніпро і захопити переправи через р. Дніпро рухомими частинами» [2, с. 190]. Схоже завдання було поставлено і перед Степовим фронтом.

Відразу після звільнення Харкова Г. Жуков прибув до ставки, де 25 серпня окреслив ситуацію на фронті і вказав на необхідності виділення Воронежському і Степовому фронтам додатково військ, озброєння і боєприпасів. Вислухавши пояснення Г. Жукова, Й. Сталін скоротив потреби на 30–40 %, зазначивши, що решту фронти отримають, коли підйдуть до Дніпра. Все це відбувалося у той час, коли на фронті для ворога створилася загрозлива ситуація. Адже наприкінці серпня 1943 р. Південно-Західний фронт під командуванням Р. Малиновського і Південний фронт під командуванням Ф. Толбухіна прорвали оборону німецьких військ на Сіверському Дінці й Мінусі, а 29-й німецький корпус був оточений і не мав можливості вийти з кільця. Зважаючи на це, 27 серпня до Вінниці терміново прибуває Гітлер. Під час наради Е. Манштейн зажадав від фюрера додаткового виділення 12 дивізій і заміни ослаблених частин іншими; в іншому випадку він вважав, що змушений буде залишити Донбас. Але дуже швидко Е. Манштейн переконався, що допомоги чекати марно – резерви гітлерівців були виснажені попередніми боями. «Із становища, що склалося, я зробив висновок, що ми не можемо втримати Донбас наявними силами, і що ще більша небезпека для всього південного флангу Східного фронту утворилася на північному фланзі групи. Восьма і четверта танкові армії не в змозі тривалий час стримувати наступ противника у напрямку до Дніпра» [3].

На загрозливий стан ворожих військ вказує і радянська мемуаристика. Так, К. Москаленко зазначав, що фашистське командування, переконавшись в остаточному краху своєї наступальної стратегії, братиме курс на затягування війни. «Тепер війна велася за планами радянського командування, і гітлерівцям, хоча вони й володіли ще достатніми силами, доводилося вже думати про те, як би врятуватися від розгрому, що насувався» [4, с. 115]. За твердженням Г. Жукова, у радянських військ була можливість «відсікання і оточення значних угруповання противника, чим би полегшувалось даліше ведення війни. Зокрема, ... південне угруповання противника на Донбасі ... можна було відсікти потужним ударом із району Харків – Ізюм в напрямку на Дніпропетровськ і Запоріжжя» [1, с. 598] Але Й. Сталін, за твердженням Г. Жукова, дотримувався стратегії «виштовхування», а по цілій низці обставин взагалі не зовсім впевненим в доцільності застосування операцій на оточення ворога [1]. Замість того, щоб оточити ворога та завадити йому у відступі на правий берег і знищенні мостів, командування продовжувала наполягала на нанесенні фронтальних ударів ворогу. Враховуючи складну ситуацію на фронті, 3 вересня фельдмаршал Е. Манштейн вилетів до ставки фюрера у Східній Пруссії. Метою візиту було інформування Гітлера про катастрофічний стан групи армій «Південь». Зустріч мала бурхливий характер, але ніякого результату не принесла. На цю обставину вказував, як Е. Манштейн, так і інші німецькі генерали – Ф. Міллентін і В. Герліц. Наступна зустріч фельдмаршала з Гітлером відбулася 8 вересня у Запоріжжі, де командувачу групи армій «Південь» вдалося переконати фюрера у дійсно загрозливому стані німецьких військ. Зважаючи на такий стан, Гітлер 15 вересня 1943 р. дав дозвіл відвести війська за Дніпро, хоча і продовжував сподіватися, що цього вдасться уникнути завдяки підтягуванню нових дивізіонів штурмових гармат (САУ). Гітлер вважав, що «використання технічних засобів буде достатньо для стабілізації ситуації, котру можна було досягти лише шляхом введення в бій великої кількості нових дивізіїв» [3].

Для здійснення переходу в розпорядженні німецьких військ було п'ять переправ – в районі Дніпропетровська, Кременчука, Черкас, Канева і Києва, «було дуже сумнівно, що ... вдасться зупинити росіян на Дніпрі. Тому виконати своє завдання ми могли в тому випадку, коли б вдалося уповільнити просування російських військ» [5]. Але, як це не дивно звучить, ворогу нічого уповільнювати не довелося, адже радянське командування саме сприяло успіху ворожих військ. Саме на це вказував німецький генерал Е. Раус: «Однак усі наші зусилля пішли б прахом, якби росіяни правильно використали свої значні повітряні сили. Тому, як не смішно, по великому рахунку успіх нашої переправи забезпечила Червона Армія. На наш подив, радянські літаки не показувались до того часу, доки 90 відсотків наших військ, зброї і техніки не закінчили переправу» [6, с. 22]. На невдалі дії радянської авіації вказував і Ф. Міллентін: «На щастя, авіація росіян не володіла достатньою гнучкістю і гарною наземною організацією, котра необхідна для швидкого використання нових аеродромів... Тому великим групам наших військ, які швидко рухалися в перервах між нальотами авіації, часто вдавалося вислизнути, хоча вони і створювали собою прекрасну ціль для ударів з повітря» [5]. Такі обставини пояснюються зношеністю авіапарку (наприклад, наприкінці вересня у складі повітряних армій Центрального, Воронежського, Степового і Південно-Західного фронтів було всього 230 денних бомбардувальників і 256 штурмовиків) і, як це не банально звучить, брак пального. Зрозуміло, що така кількість літаків не могла в повній мірі забезпечити наступ радянських військ. «... Найсерйознішим чином на хід подій, – за твердженням К. Москаленка, – вплинула нестача пального, особливо для авіації. Можливо, що в цьому й полягала одна з причин недостатньої активності 2-ї повітряної армії. Ворожа авіація посилено заважала форсуванню ріки і зосередженню наших військ...» [4, с. 154].

Відступаючи, ворог використав тактику «випаленої землі» – величезна територія Подніпров'я перетворювалася в пустелю. Напередодні відступу з'явилася директива, у якій чітко зазначалося, що «необхідно добитись того, щоб при відході з районів України не залишилося жодної людини, жодної голови худоби, жодного центнера зерна, жодної рейки, щоб не збереглися ні один будинок, ні одна шахта, яка б не була вивезена на довгі роки з ладу, щоб не залишалось жодного колодязя, який би не був отруєний. Противник має знайти справді тотально спалену і зруйновану країну...» [7, с. 281] Відступаючи на захід, гітлерівці прикривалися величезними пожежами, знищуючи врожай і перешкоджаючи просуванню радянських військ. Згодом німецькі генерали знайдуть виправдання своєму злочину – таким чином було врятовано «долю цілої групи армій». Але і тут, цинізму та лицемірству німецьких генералів не було меж. Навіть через роки, в їх свідомості не відбулося щирого каяття, переосмислення своїх вчинків і усвідомлення злочину, який вони вчинили перед людством. Чітко простежується лише одне – бажання не лише виправдатися перед суспільством, а зобразити себе жертвою обставин. «Сама думка про знищення усіх продовольчих запасів і створення «зони пустелі» – писав Ф. Меллентін, – ... не викликала у нас захоплення. Але, ... коли б ми не застосували таких заходів, тисячі солдатів не змогли б досягнути Дніпра. В мене немає ніякого сумніву, ... що зло, яке ми вчинили цивільному населенню на Україні, ... не можна порівнювати із трагічною долею сотень тисяч убитих і покалічених мирних жителів під час повітряних нальотів ... на німецькі міста» [5]. Задля збереження вермахту, мирне населення було принесене німецьким командуванням в жертву Тівазу (бог війни у стародавніх германців – примітка автора).

Е. Манштейн наче хизується, що, відступаючи, вони перетворили перед Дніпром ділянку в 30–40 км в пустелю, знищили або вивезли до тилу все, що могли б використати радянські війська для розгортання наступу, включаючи місця можливого розквартирування. І зовсім цинічно звучать пояснення німецького полководця, що в німецькій армії, на противагу іншим, грабунок не припускався. Начебто був встановлений суворий контроль, щоб унеможливити вивезення будь-якого незаконного вантажу. А вивезене ними із заводів, складів, і т. д. Майно чи запаси, на думку Е. Манштейна, складало собою державну а не приватну власність. Таким чином, територією України знову прокотився смерч «випаленої землі». Вперше він прокотився у 1941 р., коли відступаючи частини Червоної армії підривали мости і переправи, нищили народне господарство, палили поля. Вдруге це зробили відступаючи гітлерівські війська. Як це не цинічно звучить, але гітлерівці лише продублювали наказ ставки № 0428 від 17 листопада 11.1941 р. «Про заходи щодо позбавлення ворога можливості використовувати населені пункти для оборони». Однією з вимог наказу було руйнування і випалювання дотла всіх населених пунктів в тилу ворога на 40–60 км вглиб від переднього краю і на 20–30 км праворуч і ліворуч від доріг. Усе населення мало відступати. Про серйозність намірів ставки слугував і той факт, що військові ради фронтів і окремих армій зобов'язувалися кожних три дні звітувати перед вищим командуванням про «виконану роботу», зазначаючи у звіті кількість і назви знищених міст (сіл), а також засоби якими це було досягнуто. За «хоробрість» і «відданість» в боротьбі із окупованими населеними пунктами, найбільш сміливих передбачалося представляти до державних нагород [8]. Підписали цей варварський наказ Й. Сталін і Б. Шапошников. Пояснювати, що цй документ був виданий під грифом «Таємно», напевно буде зайвим.

Ціною неймовірних зусиль і людських втрат, радянські війська досягли побережжя Дніпра наприкінці вересня 1943 р. Майже одночасно до Дніпра вийшло п'ять фронтів – Воронежський (під командування М. Ватутіна), Степовий (під командуванням І. Конєва), Центральний (під командуванням К. Рокосовського), Південно-Західний (під командуванням Р. Малиновського) і Південний (під командуванням Ф. Толбухіна). Фронт розтягнувся на ділянці понад 700 км – від Лоева до Запоріжжя. За короткий відрізок часу на правому березі Дніпра створено 23 плацдарми. Якщо завданням Воронежського і Центрального фронтів, було «розгромити київське угруповання супротивника» і оволодіти столицею України, то перед Степовим – постало завдання завдати удар у напрямку «Черкаси-Новоукраїнка-Вознесенськ», розбити угруповання ворога в районі Кіровограда й відрізати йому шляхи відходу на захід. Одночасно лівим крилом наступати в напрямку «П'ятихатки-Кривий Ріг» і вийти на тили дніпропетровського угруповання противника. Найближче завдання фронту – оволодіти рубежем Христинівка, Новоукраїнка, Кривий Ріг, в подальшому вийти на рубіж р. Дністер-Рибниця-Ананьїв» [2, с. 211].

Південно-Західному фронту поставлено завдання не пізніше 3 жовтня 1943 р. ліквідувати запорізький плацдарм ворога, і продовжуючи форсування Дніпра правим крилом, розширити плацдарм по західному берегу. «Після ліквідації запорізького плацдарму форсувати р. Дніпро головними силами і, наступаючи в напрямку Нова Миколаївка, Кривий Ріг, у взаємодії з лівим крилом Степного фронту розгромити дніпропетровське угруповання ворога і вийти на фронт Кривий ріг, Апостолове, Грушевий Кут» [2, с. 212]. А от Південний фронт, прорвавши оборону ворога на р. Молочна, мав розвинути наступ у напрямку Каховка і Херсон [2, с. 212].

У ході наступу радянських військ спостерігалася відсутність чіткої взаємодії між військами. Так, значну допомогу військам Воронезького фронту могли надати війська 60-ї армії Центрального фронту, що суттєво полегшило б наступ на Київ. Проте, незважаючи на пропозицію К. Рокосовського, командувача Центрального фронту, нанести удари по ворогу військами його фронту, підтримки так і не отримав. Більше того, за звільнення Прилук військами 60-ї армії (під командуванням І. Черняхівського), К. Рокосовському висловлено невдоволення, оскільки місто перебувало за межами їх розмежувальної лінії [9]. На неузгодженість в діях командування вказував і учасник партизанського руху П. Брайко: «До 1 жовтня 1943 р. ми, ковпаківці, повернулися з Карпат до українського Полісся. І там, на правому березі Дніпра, на північний захід від Києва, майже не було німецьких військ. 60-тисячна партизанська армія могла б без особливих зусиль забезпечити переправу через Дніпро одразу кількох наших армій. Ці армії могли б узяти столицю України раптовим ударом із заходу, з мінімальними втратами» [10, с. 22].

Скориставшись неузгодженістю і нерішучістю радянського командування, Е. Манштейн практично без втрат провів переправу військ. У своїх мемуарах він із захопленням описував переправу військ на правий берег Дніпра. «Ми повинні були переправити близько 200000 поранених. Загальне число залізничних составів, які перевозили військове і евакуйоване майно, складало близько 2500. Чисельність цивільних осіб, що приєдналася до нас, складала кілька сот тисяч. Цей відхід був проведений за порівняно короткий відрізок часу і, якщо врахувати дуже обмежену кількість переправ через Дніпро, в надзвичайно складних умовах» [3]. У мемуарах Е. Манштейн цинічно стверджував, що переважна більшість цивільних відступала добровільно, рятуючись таким чином від «советів». Хоча, що стосується добровільного відступу цивільного населення, то німецький фельдмаршал лукавить, адже воно використовувалося німцями як живий щит. Але, якщо німецькі генерали, до речі як і радянські, у своїх спогадах намагаються зрізати гострі кути, оминати незручні питання, то солдати це описують без пафосу. «Кожен солдат, який дістався безпечної зони – берега Дніпра, опинявся в стані неймовірної паніки. Адже тут він дізнавався, що потрібно розштовхати решту солдат, навіть потопити їх, щоб поміститись на човнах, котрі часто тонули так і не допливши протилежного берега» [11].

Не менш щирим у своїх спогадах був Гельмут Пабст: «Села були підпалені, вони горіли з небаченою силою. Вогонь заважав нашому просуванню. ... Клуби чорного диму ховали нас від ворожих літаків, а шум вибухів навколо нас був як при великій битві... По дорозі на захід рухався великий потік біженців. ... Що за жахливе видовище переселення... Ці жалюгідні вози, які тягнуть корови і маленькі конячки... Інколи люди цьому противляться, інстинктивно, як тварини. Але з ними поводяться грубо» [12].

Не в кращих умовах переправлялися на правий берег і радянські війська. У складі фронтів, котрі вийшли до Дніпра, налічувалося 27 понтонних батальйонів, які внаслідок низки обставин, не були своєчасно підтягнуті до районів переправ. Крім того, з'єднання не були забезпечені переправними засобами, що неминуче уповільнювало форсування річки. «Не чекаючи коли надійдуть понтонні й важкі засоби наведення мостів, частини долали Дніпро на чому завгодно – на плотах з колод, саморобних поромах, на рибальських човнах і катерах. Усе, що потрапляло під руку, йшло в хід» [1, с. 602–603]. «З надзвичайною швидкістю і дивовижною винахідливістю виготовлялися переправні засоби. Ставало в нагоді все, що виявилось під рукою, – колоди, дошки, діжки. Спорудивши плоти, бійці під вогнем ворога підтягували їх до самого берега, спускали на воду. Місцеві жителі допомагали рибальськими човнами, будівельним матеріалом» [4, с. 134–135]. Навіть між лжепатріотичними словами генералів, неприховано проглядається трагедія цілого народу. Ніхто з генералів так і не насмівся сказати, що під лаконічним і всеохоплюючим «все, що потрапляло під руку», приховуються також і плац-намети та речові мішки, які набивши сіном, солом'яно чи сухим очеретом, використовували як плавзасоби. Саме на таких плавзасобах переправлялася більшість наших воїнів, переправлялись під постійним обстрілом і авіаударами ворога. Ніхто не обмовився і про «чорносвітників», яких без обмундирування і відповідного озброєння кидали в бій. Трагічні рядки, котрі датуються 16 грудня 1943 р. знаходимо у «Щоденнику» О. Довженка: «... В боях загибає велике множество мобілізованих на Україні звільнених громадян. Вони воюють у домашній одежі, без жодної підготовки, як штрафні. На них дивляться як на винуватих. «Один генерал дививсь на них і плакав...» [13, с. 324].

При підготовці форсування Дніпра не обійшлося без злочинного невігластва і недбальства, про що яскраво свідчать спогади М. Хрущова: «...З метою наступу на Київ з півдня, спершу переправились на Букринський плацдарм. Ми вважали, що там місцевість рівна. Але на Букринському плацдармі вона виявилась досить горбистою і непридатною для наступу, але зручною для оборони» [14, с. 533]. Вони думали... І це говорить людина, яка була членом Військової ради фронту і мала б знати як ніхто інший, що правий берег Дніпра – це гориста місцевість. Такі пояснення свідчать не лише про дилетантство, а й про злочинне недбальство.

Адже навіть тоді існують карти і військова розвідка. Невже на весь Генеральний штаб не знайшлося фахівця, який би реально оцінював ситуацію? Складається враження, що всі сподівалися на традиційне «авось» і «якось воно буде». Тож не дивно, що середньодобові втрати при форсуванні Дніпра були одними з найбільших в ході війни. Форсування Дніпра – це ще одна героїчна сторінка нашого народу у боротьбі з окупантом. Але, на жаль, назвати її триумфом не можна, це швидше була жаклива трагедія. Адже знову виграли битву не «військовою майстерністю», а кількістю. Незважаючи на це, битва за Дніпро мала величезне стратегічне і політичне значення. Таким чином, створено передумови які забезпечили звільнення всієї України і відкрили шлях для наступу Червоної армії у Європу.

Аналізуючи спогади генералів ворогуючих армій, можна виділити не лише схожі труднощі перед якими постали війська при переправі через Дніпро, а й намагання використати «вибіркову» об'єктивність. Ніхто з генералів, на жаль, не зізнається у своїх прорахунках та злочинах проти людяності. Головна увага зосереджується на блискуче проведених операціях, а прорахунки описуються або декількома загальними фразами або взагалі відсутні. Інколи це відбувається завдяки цинічному спотворенню і перекрученню фактів.

Список використаних джерел

1. Жуков Г. К. Спогади і роздуми / Г. К. Жуков – Політвидав України, 1985. – 841 с. 2. Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Т. 16(5–3) – М.: ТЕРРА, 1999. – 360 с. 3. Манштейн. Утерянные победы // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/german/manstein/index.html>. 4. Москаленко К. С. На південно-західному напрямі: 1943–1945. Спогади командарма. Кн. 2 / К. С. Москаленко – Київ, Політвидав України, 1984. – 671 с. 5. Меллентин Ф. В. Танковые сражения 1939–1945 гг.: Боевое применение танков во второй мировой войне / Ф. В. Меллентин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/h/mellenthin/index.html>. 6. Раус Э. Танковые сражения на Восточном фронте / Э. Раус. – М., – 2006. – 365 с. 7. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943): Т. 3 / Упоряд. В. М. Косик – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут української археології та джерелознавства ім. Грушевського НАН України, 1999. – 384 с. 8. Русский архив: Великая Отечественная: Ставка ВГК. Документы и материалы. 1941 год. Т. 16 (5–1). – М.: ТЕРРА, 1996. – 448 с. 9. Рокоссовский К. К. Солдатский долг / К. К. Рокоссовский // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/rokossovsky/index.html>. 10. Король В. Визвольні бої Червоної армії на території України (1943–1944 рр.) / В. Король // Український історичний журнал – 2005. – № 1. – С. 16–34. 11. Ги С. Последний солдат Третьего рейха / С. Ги // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.world-war.ru/poslednij-soldat-tretego-rejxa/>. 12. Пабст Г. Дневник немецкого солдата. Военные будни на Восточном фронте 1941–1943 / Г. Пабст // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/db/pabst/index.html>. 13. Довженко О. Щоденник / О. Довженко. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. – К.: Веселка, 1995. – 575 с. 14. Хрущов Н. С. Время. Люди. Власть. (Воспоминания). Книга I / Н. Хрущов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/hrushev1/index.html>

Леонид Чирка

БИТВА ЗА ДНЕПР: ТРИУМФ ИЛИ ТРАГЕДИЯ? (АНАЛИЗ СОВЕТСКИХ И НЕМЕЦКИХ МЕМУАРОВ И ДОКУМЕНТОВ)

В статье сделана попытка раскрыть особенности боёв за Днепр осенью 1943 г. Главное внимание акцентируется на сопоставлении мемуаров советских и немецких генералов. Проанализировав мемуары Г. Жукова, К. Москаленка, К. Рокоссовского, Ф. Меллентина, Э. Манштейна, Э. Рауса, автор пришел к выводу, что характерной особенностью воспоминаний является их субъективность, так как, сосредоточив внимание на победах, генералы лишили внимания свои просчеты.

Ключевые слова: мемуары, Днепр, советские войска, командование, враг.

Leonid Chyrka

BATTLE OF THE DNIEPER: TRIUMPH OR TRAGEDY? (ANALYSIS SOVIET AND GERMAN MEMOIRS AND DOCUMENTS)

The article is an attempt to reveal features of the fights for the Dnieper river in the autumn of 1943. The main emphasis is on the comparison of memoirs of Soviet and German generals. Analyzing the memoirs of G. Zhukov, K. Moskalenko, K. Rokossovsky, F. Millentin, E. Manstein, E. Raus, the author came to the conclusion that the characteristic feature of memories is their subjectivity, because by focusing on the wins, the generals disregard their failures.

Key words: memoir, the Dnieper, soviet troops, command, the enemy.